

HARMINC ÉV UTÁN

Gyurkó László: 1956, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

Európában, Budapest kellős közepén, a XX. század felezőpontján, egy évvel a világűr meghódításának kezdetét jelző első Szputnyik felbocsátása előtt ki akarták tépni a szívét egy kommunistának, a tömeg agyonvert egy európai rangú forradalmárt, a Belga Kommunista Párt tagját, a spanyol polgárháború sebesültjét, a nemzetközi brigádok tisztjét, a párizsi fölkelés egyik szervezőjét, egy olyan országban, amelyben nemcsak a miniszterek és az ország többi vezetője származott munkás- vagy parasztsaládból, hanem az egyetemekre is, történelmükben először, a munkások és parasztkönyödvé kérdezi: hogyan történhetett meg, hogyan fajulhattak a dolgok idáig, hogyan csaphatott ilyen magasra a gyűlölet, hogyan terelődhetek a szenvedélyek ilyen irányba.

És a választ nem lehet megadni. Annyi gondolkodó ember, ilyen vagy olyan beállítottságú részvevő vagy kívülálló lendült neki a válasz keresésének. De harminc évvel az események után már bele is kell nyugodni, hogy sok minden megválaszolatlan marad. Gyurkó Lászlónak a 30. évfordulóra megírt könyve mégsem csak egy újabb nekilendülés, hogy megmagyarázza a megmagyarázhatatlant. E mű nemcsak az események oknyomozással átszőtt elemző ismertetését adja, hanem a szerző tehetsége olyan alkotást hozott létre, amelyben — mint minden igazi alkotásban — szinte a nemzet végzi lelkiismeret-vizsgálatát, gondolkodik el tegnapiján és a mán.

I.

„1952. október 23-a, kedd volt; verőfényes koraőszi nap” — ezzel

indítja könyvét Gyurkó. És ezzel látszólag lemond arról, hogy az események megindoklásakor visszakanyarodjon a múltba. Az a körülmény azonban, hogy művének az „oknyomozás és előtanulmány” alcímet adta, arra is utal, hogy nem egyszerűen ismertetni akarja az eseményeket, hanem megpróbál megbirkózni az okok és indítékok bonyolult kérdésével is. Valójában állandóan vissza is kanyarodik ehhez a kérdéshez, minden egyes új esemény kapcsán okokkal gazdagítva a boncolgatást. Az igazán izgató kérdés: hogyan vehettek az események ilyen irányt.

Az elsődleges ok nyilvánvalóan a Rákosi rendszer, ennek bünei fordították ilyen formában a rendszer ellen a tömegeket. (Ez különben Magyarországon, de külföldön is a legtöbbit elemzett kérdés.) Itt érezzük legkevésbé teljesnek a Gyurkó festette képet, bár elég részletesen ismerteti: az életszínvonal romlását (az alapvető élelmiszerekre és fogyasztási cikkekre 1951-ben ismét bevezetett jegyrendszert), az állandó normarendezés hozta bércsökkenést, az évenkénti békekölcsönjegyzés formájában bevezetett adóztatást, a parasztságot mindenükből kiforgató beszolgáltatási rendszert, a munkások és alkalmazottak reálbérének 20%-os csökkentését 1952-ben, a parasztságot jövedelmének csökkenését (1949-hez viszonyítva egyharmaddal esett vissza). Hasonlóképpen utal az elégedetlenség felhalmozódásának lelki hatóerejére is, a Rajk-perre és az annak kapcsán kialakult hisztériára és bizonytalanságra éppúgy, mint a nemzeti érzelmek lebecsülésére és a magyar—szovjet viszonyban bekövetkezett hibákra, amelyek azzal jártak, hogy az október 23-i

tüntetés a Nemzeti dallal, Petőfi Talpra magyar-jával indult, és a felvonulás közben a piros-fehér-zöld zászlókból gyorsan kivágták a vörös csillagot.

Valamivel többet mond az alapvető okot — a rendszer bűneit — kiegészítő másik indítékról, arról, hogy a Rákosi rendszer képtelen volt valamit is bűneiből helyrehozni, nem tudott alkalmazkodni a Sztálin halála, főleg az SZKP 20. kongresszusa után előállott helyzethez. Hiába mondta ki a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Bizottsága 1953 júniusában, hogy „Rákosi Mátyás, Gere Ernő, Farkas Mihály és Révai József elvtársak baloldali kalandorpolitikája a csőd szélére juttatta az országot”, Rákosi nemcsak akkor, de még az SZKP 20. kongresszusa után sem adta fel a harcot, még hosszú hónapokig kezében tartotta a hatalmat, és meg tudta hiúsítani Nagy Imre kísérletét, elérte, hogy leváltásuk miniszterelnöki tiszttségéről és kizárják a Politikai Bizottságból, majd a pártból is. Utána pedig — Gyurkó szavaival — „a legvégzetesebb hiba az volt, hogy Gerőt választották a párt első titkáranak”.

A szerző csak részben tehetett eleget a feladatnak, amit maga elé tűzött, az oknyomozás korántsem teljes. Még ha magától értetődő is, hogy a könyv keretei közé nem fér a Rákosi rendszer teljes képe és azoknak az okoknak elemzése, amelyek a rendszer bűnei révén az ország ilyen irányban alakuló hangulatát megteremtették, akkor is sok minden tartozhat még az „oknyomozás” fogalmkörébe, amire Gyurkó az adott keretben csak utalt. Legteljesebb képet a Rajk-pernek a későbbi fejleményekre gyakorolt hatásáról rajzol a szerző. Az ország megdöbrent, amikor Rajk „bevallotta”, hogy titoista ügynök volt. Még nagyobb lett a megdöb-

benés, amikor a nép ráébredt, becsapták, rájöött Rákosi mesterkedésére, aki el akarta kerülni a teljes beismerést. 1956 októbere nem 23-án, hanem 6-án, Rajk temetésével kezdődött. Van azonban még sok minden az okok között, ami utalás formájában sem kapott helyet a könyvben. Például, az, hogy Nagy Imre első miniszterelnökösködése fordulatot ígért és programot hozott, de kísérlete kudarcba fulladt. Rákosi újbóli felülkerekedése feltétlenül beleépült a teljes kiábrándulás, a végső elkeseredés és reménytelenség hangulatának kialakulásába, ezzel úgyszólván nem foglalkozott. Mint azzal a szellemi erjedéssel sem, amelyet a Petőfi-kör vitái jeleztek; ez utóbbit épphogy érinti.

Teljes képpé kerekedik a könyvben az, ami már nem „előtanulmány”, hanem magának az eseménynek a bemutatása. Itt már teljes egészében kibontakozhatott az „oknyomozás”, érzelmettelése, hogy a hatalom elbizonytalanodása hogyan lesz az események legfőbb hajtóereje. Pontosabban: mindaz, ami 1956 októberéig történt, csak egy hangulatot szült, amelyből szinte a képtelenségig növekvő tömeghisztéria lett, amelyben viszont már közrejátszott az egész párt és államapparátus csődje. A felduzzasztott párt tehetetlenné vált (megfertőzte a karrierizmus, a kommunistákat leszoktatták a gondolkodásról, rákényszerítették, hogy mindig csak a központ utasítására várjanak). A kommunistáknál bekövetkezett a bűnök miatti elbizonytalanodás és lelkiismeretfurdalás, a vezetőség teljesen elveszítette kapcsolatát az országgal, tehát nem tudta mi történik. Nem volt a birtokukban az, amire a rendszertől függetlenül minden államhatalomnak szüksége van: nem volt tervük a rendkívüli helyzetre; a tüntetést betiltották, majd a tilalmat visszavonták; statáriumot

rendeltek el, de annak határidejét állandóan meghosszabbították, majd visszavonták; döntés született a munkásőrség megalakításáról és még sok minden másról, de nem volt, aki a döntéseket végrehajtsa; a kormány nem rendelkezett semmilyen erővel akaratának érvényesítésére, a kivényelt egységnek nem volt lőszeres stb.

II.

A következmények értékelése éles határvonallal két részre osztja mindazokat, akik 1956-tal foglalkoznak. A szerzők aszerint csoportosíthatók, hogy a végkifejletben egy kis nép szabadságharcának elfojtását látják-e (most nem kozák lovasrohammal, hanem szovjet tankokkal) vagy pedig az ellenforradalom diadalának megakadályozását és még súlyosabb következmények elkerülését. Azt nem kell külön említenünk, hogy Gyurkó meggyőzően ábrázolja a folyamatot, amely az ellenforradalom felé sodorta az országot. Külön értéke van, az Utóhang: magyar sorok, magyar ecsettel című utolsó fejezetnek, amelyben a résztvevők mondják el, hogyan jutottak el a fegyveres csoportokig és hogyan ténferegtek ott még fegyveresen is. „A tömeg nem igazodott semmiféle előzetes tervhez; a szervezők, ha akarták, sem tudták irányítani. Az aktív résztvevők: „Aki valahogy fegyverhez jutott olyan szerepkörbe került, amelyre nem volt felkészülve, nem tudta a szöveget, idegenül mozgott a színpadon, nem ismerte a tragédiát, amelynek részesévé vált.” Azzal, hogy ennek a sodródásnak a végeredménye magától adódik: „Ahogy nőtt a fegyveresek között a bűnözők száma, úgy szaporodtak a letartóztatások, házkutatások alkalmával a lopások, fosztogatások, és egyre több

üzletet, áruházat törtek fel, raboltak ki. Miközben az országban megbénult az élet, a gyárakban, hivatalokban nem dolgoztak, a minisztériumok, főhatóságok nem működtek, nem volt rendőrség, nem tisztították az utcákat, a posta nem kézbesítette a leveleket, nem közlekedtek a vonatok, villamosok, autóbuszok, az iskolák, óvodák, bölcsődék bezártak, ez a martalócsereg egyre erősebb lett, egyre több fegyvert szerzett, egyre jobban megszerveződött.”

Az a meggyőződése is kiviláglik, hogy a következmények sokkal súlyosabbak lettek volna, ha a szovjet közbelépés nem szakítja meg a katasztrófa felé sodródást. Méghozzá nem is csak a rendszer jövője szempontjából — hiszen erre akár azt is lehetne mondani: az a rendszer, amely ilyen hangulatot teremt, meg is érdemli sorsát — hanem abból a szempontból, hogy a további fejlemények okvetlenül polgárháborúhoz, esetleg világháborúhoz vezetnek volna.

A könyvvel kapcsolatban néhány érdekes dolgot külön is meg kell említeni. Például Mindszentyt, aki az események végén fontos szerepet kapott, bár ő nemcsak a polgári Nyugat-Európa számára számított anakronizmusnak, hanem még a Horthy-Magyarország szempontjából is, azzal, hogy a monarchia híve volt, és az ország zászlósurának képzelte magát. A képlet azonban logikus: egy felborult társadalomban, amelyben minden irányító erő és koncepció eltűnik, még a legszurdabb elképzelések is előtérbe kerülhetnek, azáltal, hogy tudatosak és célratörőek, mert ott, ahol mindenki sodródik, tudják, mit akarnak, és arról is világos elképzelésük van, a célt hogyan érhetik el.

A másik érdekesség annak felvilágosítása, hogy a magyar 1956 volt az első áttörés a hidegháborús szemlé-

leten. Gyurkó ugyanis nemcsak azt írta meg, hogy a Szabad Európa és a hidegháborús uszítás milyen szerepet játszott az eseményekben, hanem azt is, hogy: „Decemberben 1000 »gondosan kiválogatott« menekült közül 960 azt mondta, azért vett részt a felkelésben, mert számított a nyugati segítségre, 770-en biztosak voltak az azonnali katonai beavatkozásban.” Egy egész nép tragédiájában az is közrejátszott, hogy nem tudták: Nyugatnak esze ágában sincs bármit is tenni a nagyhatalmak közötti érdekövezetek megváltoztatásáért, sőt még örülnek is a fejleményeknek, Egyiptom megtámadására használják ki, hogy a Szovjetunió Magyarországon van elfoglalva. Ez az egész világon a hidegháborús pszichózisból való kijózanodás irányában hatott. Nem ilyen robbanásszerűen, de földalatti morajként. Így hat napjainkban egész Nyugat-Európában annak tudatosodása, hogy az USA hajlandó hadszíntérré tenni Európát, vagyis ha alközött kell választani, hogy területe elpusztul-e vagy sem, akkor Európáról minden további nélkül hajlandó le is mondani.

A harmadik érdekesség már gyurkói sajátosság: annak felvillantása, hogyha október 25-én meg tudták volna állítani az eseményeket, akkor a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról. Ezt akkor nemcsak Kádár követelte, hanem Mikojan és Szuszlov Budapesten bele is egyezett. Mi kételkedhetünk abban, hogy Gyurkó tényleg ezt a benyomást akarja-e sugallni, és ha igen, valóban jól látja-e a dolgokat. Ahhoz azonban elegendő, hogy elgondolkodjunk, milyen irányt vett volna a világpolitika, az európai helyzet, ha 1956-ban, abban az évben, amelyben az elnemkötelezettség kialakulása is megindult, tényleg távoznak Magyarországról a szovjet csapatok. És sorolhatnánk még to-

vább az érdekesebbnél érdekesebb mozzanatokat. Helyszűke miatt azonban — szinte összegezőként — elégedjünk meg még két mozzanat felvázolásával. Az egyik az, ami Gyurkó könyve után is homályban marad, és a másik, amit Gyurkó könyve után világosabban látunk.

Az olvasó valójában azt várta, hogy valamivel többet, valami konkrétat tud meg az 1956-tal kapcsolatos irodalom leggyakrabban vitatott témájáról, a szovjet csapatok segítségül hívásáról. Gyurkó ugyan foglalkozik azzal, hogy egy darabig Kádár is hitt a politikai megoldás lehetőségében — ezzel válaszol a nyugati szerzők állítására, miszerint már október 27-én (tehát amikor még Kádár a Magyar Dolgozók Pártjának első titkára, de még támogatja a Nagy Imre-kormányt), megindult a szovjet csapatok áramlása a szovjet—magyar határon. Megmagyarázza magát a döntést, részben még azt is, hogyan jutott el Kádár odáig, de nem szól a döntés megszületésének körülményeiről, pedig akár Kádárt is megkérdézhette volna. Nem sokkal mondott többet Kádárról írt könyvében sem, ahol tényleg hivatkozhat Kádár vallomására: „Rettenetesen nehéz volt dönteni — mondja Kádár. — Hiszen nem is napról napra, inkább óráról órára éltünk, halálfáradtan, elcsigázva, pontos információk nélkül. Inkább az ösztöneinkben, tapasztalatainkban bízhattunk, mint a nem is ismert vagy nem jól ismert tényekben. S az ember nem szívesen adja fel a reményt, különösen, ha egy ország sorsáról van szó. De aztán eljött az óra, amikor már nem reméltem, hogy az események nem torkollanak ellenforradalomba, s bármilyen nehéz volt a döntés, s ami utána következett, mégis könnyebb, mint amikor még nem tudtam dönteni, nem láttam a megoldást.”

A könyv alapján okvetlenül jobban megértjük viszont a Magyar Népköztársaság polgárainak viszonyát 1956-hoz. A múltba visszavetítve azt a tényt, hogy 1956 is beleépült a történelembe — elsősorban mint lelkiismeret-furdalás, de mint megrázkódtatás is az egyik vagy másik oldalon részvevőknél éppúgy, mint a passzívan sodródóknál, vagy később az eseményeket csak hallomásból ismerőknél. Megtudjuk, hogy a felszabadulás óta elmúlt több mint 40 évből mindössze maximum hat évre kiterjedő Rákosi korszak miért kap olyan fontos helyet az ország polgárainak lelkületében, olyannyira, hogy úgyszólván napjainkig csak közvetlenül vagy közvetve (például Németh László történelmi drámái) ennek a korszaknak élményanyagából tudnak értékes műalkotásokat létrehozni. Jobban megértjük a mát, a 30 éves évfordulót illetően az országon ezekben a napokban úrrá levő — főleg a legújabb filmekben tükröződő — hangulatot, a gazdasági nehézségek hatására saját korlátaira rádöbbenő, az öngyilkosság és az alkoholizmus világrekordjával terhelt ország sajátos hangulatát.

III.

A világtörténelem kevés eseményről írtak annyit, mint a magyar 1956-ról. A legújabb történelemben, a második világháború utáni években nincs egyetlenegy olyan esemény sem, amely e tekintetben felvehetné vele a versenyt. Az eddig legteljesebb bibliográfia 1963-ban jelent meg (I. L. Halász de Beky: *A bibliography of the Hungarian Revolution 1956*) 2136 címszóval. Azóta már nem is számolják a megjelenő műveket, pedig azóta több mint háromszor annyi idő múlt el mint az esemény és az említett bibliográfia között. Magától értetődik,

hogy ennyi műben sok mindent összeírtak, sok valótlaniságot is. Gyurkó is idéz egy meghökkentő véleményt, Lesli L. Bain nyugati újságíró nyilatkozatát, hogy „az újabb kori történelem egyetlenegy eseményéről sem hazudtak annyit mint 1956-ról”.

A magyarázat egyszerű: a műveket legtöbbször nem az igazság vágya, még csak nem is a kutatások nemes törekvése szülte, hanem az diktálta, hogy a szerző a hidegháborúban melyik oldalon áll. Így aztán kevés az igazán elfogulatlan mű. Az egyik oldalon — mindjárt az események után megjelent hivatalos állásponttól (a híres: Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése című több kötetes kiadványtól) számtalan szerző művéig (pl. az 1967. évi Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban* című könyvéig) — túl sok a szovjet beavatkozás megmagyarázásának, mentegetésének törekvése, és ezért túlságosan hangsúlyozzák a külföldi aknamunka és a hazai gonosztevők szerepét, hogy Nagy Imréről is „bűntárs” legyen. A másik oldalon pedig, még ha látják is, hogy ez egy nép tragédiája (Párizsban Francois Fejtő: *La tragédie hongroise* vagy Londonban Peter Fryer: *Hungarian Tragedy*) csak a szovjet beavatkozás által kiváltott tragédiának mutatják be. Még az aránylag elfogulatlanok is így összegeznek: „1956 novemberében: a szovjet tankok bevonultak Budapestre, hogy eltöröljék a munkások és egyetemisták forradalmát, 1848 és Kun Béla kommunje után ez a magyar demokrácia harmadik kudarca” (Miklós Molnár: *Victoire d'une défaite*, Budapest, 1956). Nem is szólva arról, hogy ez a szovjetellenes hisztéria hálás témája lett, részvevők és nem részvevők süttögették a maguk pecsenyécskéjüket ennek a hisztériának a tüzén.

Gyurkó László műve három vo-

natkozásban is szakít minden előző egyoldalúsággal, és már ezzel is — ha többi erényét nem is számítjuk — kiemelkedik a sok kísérlet közül. Legelőször is azzal, hogy ő maga rengeteget olvasott a megjelent művek közül, és nem csak összefoglalta őket, hanem olvasni is megtanít bennünket, eligazít a sok magyarázat-próbálkozás, elsősorban a részvevők visszaemlékezései között: „Kellő dokumentumok hiányában minden 1956-ról írott mű elsősorban egykori szemtanúk, részvevők, vezetők beszámolóira, emlékeire, sokszor másodkézből kapott felvilágosításaira kénytelen hagyatkozni. Ezeket mindig fenntartással kell kezelni. Nemcsak azért, mert a tudat nem az objektív valóságot tükrözi. Azért is, mert minden részvevő — a legbefolyásosabb vezető is — csak részleteit élte meg az eseményeknek. S azért is, mert amit átéltek, sokakban olyan mélyen rögződött, hogy a később bizonyított tényekkel is szembeszáll. Mások pedig, ahogy múlik az idő, gyűlnek a tények, az ember változik, gyakran perbe kerülnek egykori önmagukkal, s a különböző tudati síkok ellentmondanak egymásnak. S akkor még nem esett szó az ember egyik

legalapvetőbb tulajdonságáról, az öngazgatási kényszerről. Ki, amit tett — ritka kivétellel — igazolni akarja önmagának és a történelemnek.”

Másodszor azzal, hogy nem a hidegháborús csatározás fanatizmusával és az abszolút igazság birtoklásának tévhitével vagy propaganda fogásával, hanem a saját képességei határának szerény tudatában közelíti meg a kérdéseket. Gyakran utal arra is, hogy: „a történetírónak meg kell elégednie azzal, hogy nem tudja pontosan mi történt” és „pontosan mi történt, azt nem lehet megállapítani”.

Harmadszor azzal, hogy a hidegháború diktálta ilyen vagy olyan jellegű állásfoglalás helyett világosan látja és láttatja azt a sodródást, amely az események legmértvadász meghatározója volt, amiről előzőleg már szóltunk.

Igy aztán ez a könyv méltó helyet kap a szerző művei között, a Leninről írt, eredeti megközelítéssel és meglátásaival annyira megragadó és a Kádárról írt merész és tanulságos könyv mellett.

BALINT ISTVÁN

EVA BERKOVIĆ:

SZOCIÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK JUGOSZLÁVIÁBAN

(Socijalne nejednakosti u Jugoslaviji, Ekonomika, Beograd, 1986,

Szerzőnk ezt a könyvet alapos tudományos felkészültséggel írta, és benne társadalmi életünk és létünk egyik vitathatatlanul lényeges vetületét dolgozza fel.

A könyv igen sok statisztikai és egyéb adatot tár az olvasó elé, figyelembe véve neves nemzetközi és hazai szakemberek véleményét is. Tudományos és társadalmi szem-

pontból értékes és fontos megállapítások vannak benne. Bevezető rész után a szerző felsorolja a társadalmi egyenlőtlenség tényezőit.

A könyv a társadalmi egyenlőtlenség tényezői közül részletesen elemzi: 1. A személyi jövedelmeket a szocialista szektorban, 2. a család jövedelmét, 3. a mezőgazdaságból eredő jövedelmet, 4. a törvény-